

Koloh Gábor

„Megkötötte a kenyér útját”

Észrevételek az öngyilkosság-kutatás historiográfiájához öt Békés megyei település példája kapcsán (1895–1980)

A Z ÖNGYILKOSSÁG egyike azon jelenségeknek, melyekről az első nagyobb hazai szociológiai kutatásokat végezték, és napjainkban is kurrens társadalmi kérdés.¹ Az öngyilkosság kimeríti a deviáns jelenségek fogalmi kereteit: egyrészt normaszegő, másrészt a társadalomra nézve is káros.² Számos kutatás – melyek közül néhányra a későbbiekben kitérek – próbálta megfejteni a jelenség titkát: miért követik el, és hogyan lehetne megelőzni? Az öngyilkosságok hátterével kapcsolatban mindenekelőtt azt érdemes leszögezni: „*nincs társadalom deviancia nélkül*”.³ Az okok felfejtése történeti léptékben pedig még nehezebb.

A Magyar Nagylexikon definíciója szerint az öngyilkosság „*az ember halállal végződő önpusztító tette. Egyrészt tisztán személyes cselekedet, másrészt – ahogy a szociológiai felmérések kimutatták – a társadalmi tényezőknek is alapvető hatásuk van az önpusztító viselkedésre. Magyarországon viszonylag gyakori konfliktusmegoldási mód.*”⁴ Több mint három évtizeden át a statisztika által kimutatott öngyilkossági arányszám tekintetében hazánk világső volt: az 1960–1980-as években végig az első helyen álltunk.⁵ Ehhez hozzá kell tennünk: „*valószínűleg az öngyilkosságok regisztrálásában is világsők vagyunk, s ez könnyen oka lehet előkelő helyezésünknek.*”⁶ Andorka Rudolf megjegyzése szerint nem minden ország közöl adatot, és nem biztos, hogy minden ország adatai egyformán pontosak.⁷ A magyar öngyilkossági statisztikai adatokat elég pontosnak tartják, mert nem fűződik erős érdekek az öngyilkosság tagadásához. Az öngyilkossági kísérletek kapcsán viszont sokkal bizonytalanabbak a mutatók: csak az egészségügyi vagy más intézmények által jegyzett esetek kerülnek a statisztikákba.⁸ Spéder Zsolt rámutatott, hogy Magyarországon 1994 után csökkent az erőszakos halálokok (baleset, öngyilkosság, gyilkosság) száma,⁹ amit többen „*a korábbi frusztrált helyzeteket feloldó demokratizálással*”¹⁰ magyaráznak. Bár később kitérek a lehetséges társadalmi mozgatórugókra, itt érdemes egy kissé előreszaladni: Pataki Ferenc szerint

¹ ANDORKA, 2006. 92.; BÁLINT, 2014. 5.

² BÓDÁN, 2009. 321.; ANDORKA, 2006. 599.

³ ANDORKA, 1994. 32.

⁴ Magyar Nagylexikon, 2002. 339–340.

⁵ ANDORKA, 2006. 612.

⁶ ZONDA, 1994. 164.

⁷ ANDORKA, 2006. 612.

⁸ ANDORKA, 2006. 600.

⁹ SPÉDER, 2006. 325.

¹⁰ SPÉDER, 2006. 630–631.

a deviáns jelenségek összekapcsolódhatnak a fennálló politikai helyzet erővonalával és az ideológiai áramlatokkal.¹¹ A szocialista korszak hatására figyelmeztet Andorka is: az elterjedt anomia és elidegenedés „*okozta a legsúlyosabb problémákat, nemcsak a deviancia nagy gyakoriságát, hanem az emberi kapcsolatok eldurvulását, sőt a gazdaság rossz működését is*”.¹² Az öngyilkosság esetében azonban fenntartással fogadható el ez az érvelés: 1980 óta csökken az öngyilkossági arányszám, így bár ebben a történelmi korszakban voltunk világelső, az esetszámok csökkenése is ekkor kezdődött. Emellett az 1860–1870-es években, a századfordulón és az 1930-as években is az öngyilkosságok sűrűsödését figyelhetjük meg.

A témát több szempontból vizsgálom, és elsősorban nem mint egyéni, hanem mint társadalmi konfliktust szeretném azt elemezni. Többek között az is indokolja ezt, hogy a jelenség többször elérte azt a gyakorisági szintet, amely a társadalom egészének működését veszélyeztette. Spéder Zsolt megállapítása szerint ugyanis a 20. századi Magyarországon a mértéktelen alkoholfogyasztásnak és az öngyilkosságnak tradíciója volt.¹³

Módszertani kérdések

Kutatásom két pilléren áll: az elkövetők személyes indítékaira és társadalmi környezetére összpontosítok. Mivel társadalmi jelenség, az öngyilkosság kapcsán vizsgálni kell a társadalom jellemzőit. Első forráscsoportomból, a halotti anyakönyvekből megismerhetjük az öngyilkos nemét, korát, foglalkozását, családi állapotát: mind-mind olyan mutató, mely segíti az elhunyt társadalmi helyzetének pozicionálását. Ez a szemlélet teszi lehetővé az öngyilkosságnak mint társadalmi jelenségnek az értelmezését.¹⁴ A tanulmány első része e társadalmi jelek részletes, tendenciákat kereső vizsgálatából áll.¹⁵ Nem mellőzhető azonban az öngyilkosságot elkövető ember egyéni sajátosságainak vizsgálata sem: ennek elvégzésére bár a választott forrás kevésbé alkalmas, néhány esetben eligazít (öröklődés, világnézet, elkövetési mód).

Vizsgálódásom öt Békés megyei településre szorítkozik. Az anyakönyveket a Békés Megyei Levéltár békési fióklevéltárában és gyulai központi levéltárában kutattam.¹⁶ A forrás kiválasztásában szerepet játszott, hogy Békés megye esetében sem végeztek eddig az öngyilkosság történeti alakulására irányuló elemzést. A választást alátámasztja Bálint Lajos öngyilkosság-kutatásának eredménye, amely rámutat, hogy a jelenség térbeli struktúráját tekintve kiemelkedő a terület érintettsége.¹⁷

A polgári anyakönyvek kiválasztása mellett szólt, hogy egyrészt felekezeti hovatartozás nélkül mindenkit regisztrálnak, másrészt a jelzett négy olyan időszak közül, amikor jelentősen nőtt az öngyilkosságok száma, három már a polgári anya-

¹¹ PATAKI, 1994. 79.

¹² ANDORKA, 1994. 58.

¹³ SPÉDER, 2006. 634.

¹⁴ ANDORKA, 2006. 35.

¹⁵ SPÉDER, 2006. 629.

¹⁶ MNL, BéML XXXII. 1.

¹⁷ BÁLINT, 2014. 22.

könyvezés idejére esik. A terület tehát – legjobb tudomásom szerint – feltáratlan, Szeghalom esetében pedig szóbeli forrásközlő is segítette munkámat, a bemutatásra kerülő példákat interjúalanyomtól gyűjtöttem. Természetesen egy kiterjedtebb, nagyobb volumenű kutatás esetén nem mellőzhető a szűkebb táj forrásanyagának sokoldalú elemzése, a sok változóval történő számolás, így árulkodóak lehetnek a végrendeletek, a lelkeszi feljegyzések, de akár a peres ügyek iratai is.¹⁸ A halál okának vizsgálatánál kizárólag azokat az eseteket vettem fel, ahol egyértelmű volt az önkétség, és kizártam minden olyan esetet, amelyet nem regisztráltak öngyilkosként dacára annak, hogy az gyanítható vagy nem zárható ki (akasztás, fulladás, szívelégtelenség). Az 1970-es évektől (egyes településeken) nem írták, hogy az illető öngyilkos lett-e, így az előbb is említett fulladások, illetve szívelégtelenségek esetében nem tudtam az öngyilkosokat kiválasztani. Ekkor már világosan elválik a Jack D. Douglas által megállapított két csoport: a halál okának hivatalos és a társadalom bármely más tagja által történő nem hivatalos minősítése.¹⁹

A vonatkozó irodalom olvasásakor Durkheim megkerülhetetlen volt, jelentőségére Moksony Ferenc is rámutat: „a tapasztalati következmények kiválasztása az, amiben Durkheim leginkább példaként szolgálhat a későbbi korok kutatói számára.”²⁰ Moksony saját meglátásai közül az a kritikája fontos számunkra, miszerint az elmaradt, hanyatló községekben gyakoribb az öngyilkosság, s így az általános fejlődésből való kimaradás is okozhat anómiás állapotot.²¹ Kutatásomra szintén hatott Robert K. Merton szemlélete, aki szerint „az öngyilkosok már nemcsak nem hajlandók vagy nem képesek a társadalmilag elfogadott normák szerint élni, hanem arról is lemondanak, hogy a társadalom többi tagja által kívánatosnak tartott célokot elérjék”.²² A kettős pillér koncepcióját szem előtt tartva hosszabb távon a társadalom egészének jellemzőit, valamint az egyénnek a társadalmi szerkezetben betöltött pozícióját kívánom vizsgálni, ezt egészítené ki a későbbi kutatások során a társadalmi környezet értékítélete.²³

Az öngyilkosság oka

Kutatásomat parttalanná tenné, ha esetről esetre próbálnám rekonstruálni, hogy ki miért lett öngyilkos – általában hasonlóak a motivációk. „Amikor az egyes emberek életében azokat az okokat keressük, amelyek a deviáns magatartás kialakulásában szerepet játszottak, akkor szinte minden esetben fel lehet fedezni valamilyen akut feszültséghelyzetet, például öngyilkosság esetében az elmagányosodást, a családi viszályt. Esetükben a megoldhatatlannak látszó helyzetből való menekülés szándéka egyértelmű.”²⁴ Látjuk, hogy „az öngyilkosságban nem a meghalás a fő cél, hanem a tűrhetetlennek ítélt élethelyzet megszűntetése, a megoldhatatlan egzisztenciális problémák előli menekülés”.²⁵ Buda Béla felhívja a

¹⁸ FARAGÓ, 1985. 11–16.

¹⁹ DOUGLES, 2001. 197–198.

²⁰ MOKSONY, 1999. 37.

²¹ ANDORKA, 2006. 624.

²² ANDORKA, 2006. 610.

²³ ANDORKA, 2006. 35.

²⁴ ANDORKA, 2006. 605.

²⁵ BUDA, 1994. 257.

figyelmet a *cry for helpre*, az öngyilkosok segítségkérési próbálkozására, amelynek jó forrásai lehetnek az esetleg fennmaradt magánlevelek, naplók.

A tömegesnek mondható társadalmi jelenség hátterét vizsgálva már nehezebb konkrét válaszokat adni, mint az egyes eseteknél.²⁶ Andorka a társadalmi tényezőket felsorolva említi a nem megfelelő táplálkozást, a munkahelyi egészségi ártalmakat, a lakókörnyezeti ártalmakat, a hajszolt munkavégzést (ezzel együtt a kevés és passzív szabadidőt), és utoljára hagyja az emberi kapcsolatok feszültségterhes voltát.²⁷ Sebestyén István Csongrád város száz éves öngyilkossági adatainak átnézésével is hasonló eredményre jut: „Az öngyilkosság okai közül a többség az individuumban, az interperszonális kapcsolatokban, az egyedí életsorok okozta belső motivációkban rejlik. Az öngyilkos életsorokban felfedezhető egy kiemelésre érdemes interperszonális kapcsolat.”²⁸

Durkheim az öngyilkosság gyakoribbá válását a nagy társadalmi változások következményeként írta le.²⁹ Ő is úgy vélte, hogy az öngyilkosság társadalmi tény, sőt, szerinte kizárólag az, s így a pszichológiai magyarázatokat elutasította.³⁰ Magyarország esetében csak a 20. századot vizsgálva is megállja ez a helyét, mégis az öngyilkosságok kiemelkedően magas száma a jelzett évtizedekre korlátozódik. Hogy egy példát említsek: az 1945 és 1961 közötti időszak a „hagyományos világ alkonya”, amikor a nagybirtokrendszert megszüntették, a földeket kiosztották, majd a földek magántulajdonának felszámolásával a hagyományos paraszti világ felbomlott. Ha a földből élők egy részére mindez hatással is volt, mégsem ekkor tapasztaljuk az öngyilkosság számszerű kiugrását. Zonda Tamás kísérletet tesz arra, hogy rekonstruálja a magyar nép feltételezett szuicid hajlamának kialakulását, mikor tanulságait levonja.³¹ Egyben elemzi Bornemissza Péter *Ördögi kísértetek* (1576) című művét, melyből arra következtet, hogy a korszakban – az előzőekkel ellentétben – már nem volt ritka az öngyilkosság.³² Árnyaltan ugyan, de az önsajnáló magyar történelemszemlélet érződik Pataki Ferenc megfogalmazásán, aki szerint Magyarországon „nem általában a deviációval, hanem a sajátosan a magyar történelem – főképpen az utolsó másfél század – viharos és tragikus fordulataiban drámai módon megnövekedett deviáció-tömegekkel kell megbirkóznunk”.³³ Pedig – szegezné szembe ezzel a sommás megállapítással Zonda – „a háborúk, katasztrófhelyzetek, blokádok, hadifogoly- vagy koncentrációs táborok, kemény diktatúrák [...] csökkentik az öndesztuktív cselekményeket”.³⁴ Természetesen nem kell sokáig keresnünk ez utóbbi vélemény cáfolatát sem, ráadásul magánál a szerzőnél, amikor az 1848–1849-es szabadságharc leverése és az azt követő megtorlás időszakában megfigyelhető öngyilkossági arányszám megugrásáról ír...³⁵

²⁶ KÓSA, 2011. 197.

²⁷ ANDORKA, 2006. 307–309.

²⁸ SEBESTYÉN, 1997. 117.

²⁹ ANDORKA, 2006. 609.

³⁰ ANDORKA, 2006. 60.

³¹ ZONDA, 1995. 11.

³² ZONDA, 1995. 34.

³³ PATAKI, 1994. 83.

³⁴ ZONDA, 1995. 117.

³⁵ ZONDA, 1995. 66.

A vizsgált települések kiválasztása

„Az élettől önkezüikkel megvált embertársaink megmerevedő üveges szemeiből olvashatjuk ki a megdöbbentő igazságot, hogy az életuntság, az öngyilkosság szaporodása napjainkban társadalmi kérdéssé lett”³⁶ – írja olykor poétikus hangvételű tanulmányában Nánássy László. Durkheim útját járja, akinek ekkorra már hazánkban is ismert az öngyilkosságról szóló tétele, mely szerint „a szóban forgó hajlam szükségképpen társadalmi okoktól függ, és maga is kollektív jelenség”.³⁷ Moksony – szintén Durkheim után – úgy véli, „az egyén annál védettebb a különféle normasértő viselkedésekkel szemben, mennél jobban betagozódik az őt körülvevő társadalomba, mennél aktívabban vesz részt a közösség mindennapi életében”.³⁸ S a devianciák szoros összefüggésére utal Korinek László is, aki szerint „a kriminális minta tagjainál gyakrabban fordulnak elő az egyéb devianciák (alkoholizmus, öngyilkossági kísérletek) is”.³⁹

A Békés megyei öngyilkosok közül öt településről (Csorvás, Endrőd, Köröstarcsa, Szeghalom és Tótkomlós) 669 öngyilkos halotti anyakönyvi jelzetét gyűjtöttem ki. Hogy miért éppen ezt az öt települést választottam, abban a települések területi eloszlása és társadalmi jellegzetességei játszottak főszerepet. A földrajzi fekvés aszerint volt meghatározó, hogy – egyelőre – a megye 1950 előtti állapotának két jellegzetes részét, tehát a Körösök vidékét (Endrőd, Köröstarcsa, Szeghalom), illetve a dél-békésit (Csorvás, Tótkomlós) lefedje. Szeghalom és Köröstarcsa református magyar, Endrőd római katolikus magyar (részben korábban asszimilált szláv népességgel), Tótkomlós evangélikus szlovák, míg Csorvás heterogén vallási összetételű (római katolikus, evangélikus és református) magyar lakosú település (természetesen ez csak a lakosság túlnyomó többségére igaz, mindegyik településnek volt más vallást követő, például számottevő izraelita lakossága). A vizsgált Békés megyei települések közül kizárólag Köröstarcsa olyan, mely leginkább más településekre utalt (például 1933-ban közjegyzője Békésen, csendőrőse Körösladányban és Mezőberényben volt, a legközelebbi vasútállomás Mezőberényben található).⁴⁰

Kvantitatív eredmények

Az öngyilkosok számának évek szerinti megoszlását vizsgálva a választott öt településen a következőket tapasztaljuk (1. ábra): bár 1896-tól 1899-ig minden évben 3–4 fővel nőtt az öngyilkosok száma, illetve 1901-ben észrevehető egy kiugrás, mégis a 20. század első éveitől az első világháborúig csökkenő tendenciát mutat az öngyilkosok száma. Ezt követően – bár erőteljes az ingadozás – az 1930-as évek közepéig tart a növekedés. Ezt követően csökkenés tapasztalható, egészen a második világháború kitöréséig: az emelkedés ez esetben az 1950-es évek közepéig tartott, amelyet

³⁶ NÁNÁSSY, 1930. 8.

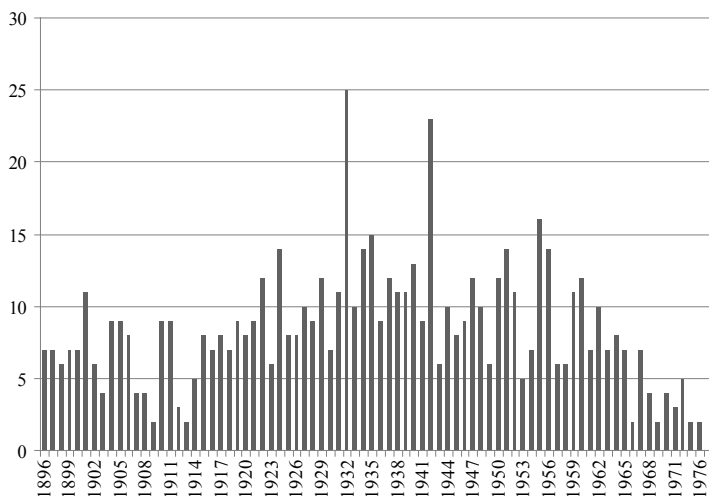
³⁷ DURKHEIM, 1982. 133.

³⁸ MOKSONY, 1994. 47.

³⁹ KORINEK, 2010. 167–168.

⁴⁰ *Helységnévtár*, 1933. 331.

követően ismét egyre kevesebb lett az öngyilkosok száma. Az 1970-es évektől már csak esetenként, s egyre ritkábban találunk az anyakönyvekben öngyilkosságot jelölő haláloki bejegyzést, de itt már tudjuk: az adatok nem a valóságot fedik, az öngyilkosság regisztrálását megszüntették.

1. ábra: Az öngyilkosok százalékos megoszlása családi állapot szerint
 Forrás: MNL BéML, XXXII. 1. Anyakönyvi másodpéldányok

Durkheim megállapítja, hogy az öngyilkosság inkább jellemző a férfiakra,⁴¹ s ezt a képet árnyalja Richard C. Atkinson és Ernest Hilgard, akik szerint a nők háromszor olyan gyakran próbálnak önkezükkel véget vetni életüknek, mint a férfiak, viszont a férfiak általában sikerrel járnak.⁴² Esetünkben ezt eleve azért is nehéz igazolni, mert nem áll rendelkezésünkre a korszak egészét átfogó jelentés az öngyilkossági kísérletekről. Látjuk viszont, hogy az öt település eredményét összegezve háromnegyed részben férfiak követtek el öngyilkosságot.

Település	Házás	Hajadon/Nőtlen	Özvegy	Elvált	Nincs adat
Csorvás	48	23	26	2	2
Endrőd	46	2	17	1	33
Köröstarcsa	53	22	23	0	2
Szeghalom	46	3	18	3	30
Tótkomlós	56	4	23	2	16

1. táblázat: Az öngyilkosok százalékos megoszlása családi állapot szerint
 Forrás: MNL BéML, XXXII. 1. Anyakönyvi másodpéldányok

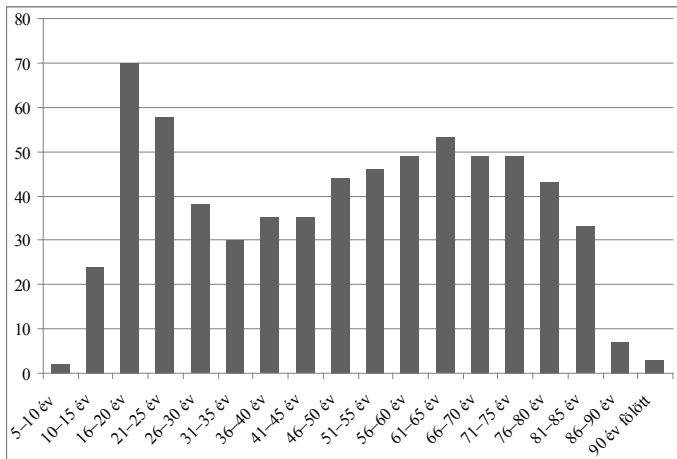
Csorvás, Endrőd, Köröstarcsa, Szeghalom és Tótkomlós 669 regisztrált öngyilkosából 129 esetben nincs adat az elhunyt családi állapotára vonatkozóan. Mind-

⁴¹ DURKHEIM, 1982. 58–59.

⁴² ATKINSON–HILGARD, 2005. 580.

egyik településen azt tapasztaljuk, hogy az öngyilkosok többsége házas, arányuk Köröstarcsa és Szeghalom esetében meghaladta az 50%-ot (lásd 1. táblázat), de – számolva azzal, hogy a felnőtt lakosság jórészt házasságban élt – esetünkben is igaz a tétel, mely szerint a „*családok testi és lelki gondozó, támogató szerepének jelentőségét bizonyítja, hogy mindenféle társadalmi szempontból problematikus viselkedés [...] gyakoribb a nem házasok, mint a házasok körében*”.⁴³ Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a nem házasok, az özvegyek és az elváltak egyedül vagy családban éltek-e, illetve a házasokat is beleértve, mekkora családban éltek az öngyilkosok, az egyes településekre kiterjedő családrekonstrukciós vizsgálatok adhatnának választ. Durkheim a házas emberek immunitásának lehetséges okaként szerepelteti a házassági kiválasztást, amely mechanikus válogató munkát végez a lakosság körében,⁴⁴ pedig ez a válogatás felszínes (értve ez alatt, hogy csak azok esnek ki a körből, akiknél a probléma – legyen az negatív anyagi, alaki vagy szellemi jellegű – jól látható), és a vizsgált korszak egy részében a szülők befolyása is hatott a párválasztásra.

Az öngyilkosok foglalkozásának vizsgálatakor azt látjuk, hogy 163 ember esetében (24%) nincs ilyen adat, ennek oka jórészt korhoz köthető sajátosság: vagy túl fiatal, vagy túl idős, és így produktív munkát nem végzett, vagy az nem volt számottevő. Az öngyilkos földművesek száma az 1920-as években emelkedett (majdnem megháromszorozódott az 1910-es évekhez képest), innentől kezdve 1949-ig pár fős emelkedéssel találkozunk, majd az 1950-es években történt egy érezhető, de nem drasztikus emelkedés. A napszámosok esetében az 1910-es évek visszaesése és az 1930-as évek emelkedése mellett egy összességében egysíkú képpel találkozunk egészen 1949-ig. Az, hogy az öngyilkosok közel ötödét a földművesek és másik ötödét a napszámosok alkották, az átlagos foglalkozási viszonyokat és a terület megélhetési lehetőségeit tekintve, nem meglepő.

2. ábra: Az öngyilkosok korcsoporthoz tartozásának megoszlása a vizsgált öt Békés megyei településen (1896-1980)
 Forrás: MNL BÉML, XXXII. 1. Anyakönyvi másodpéldányok

⁴³ ANDORKA, 2006. 412.

⁴⁴ DURKHEIM, 1982. 168.

A korstruktúrát vizsgálva látjuk, hogy az összes öngyilkos több mint 10%-át a 16 és 20 év közöttiek alkotják, de 26 esetben (3,9%) talákoztunk olyannal is, aki nem töltötte be a 16. életévét. Az esetek eloszlását ötéves korcsoportokra bontva látható (2. ábra), hogy ezután már csak a 86 év felettieknél csökkent az öngyilkosok száma 30 fő alá, és egyébként a 40 fő fölötti szám a gyakori. Durkheim megállapítása, mely szerint az „öngyilkosság nemcsak igen ritka a gyermekkorban, hanem éppen soggel csak az öregkorban éri el csúcspontját, s közben életkorról életkorra szabályosan növekszik”,⁴⁵ esetünkben nem helytálló. Nincs lehetőség megvizsgálni, hogy évről évre, településről településre hogyan változtak a koronkénti arányok (az idő és a terjedelem korlátoz), de látjuk: nagyon magas a fiatalkorú öngyilkosok száma, különösen, hogy 10 évesnél fiatalabbakkal is találkozunk. Számszerűleg ezután az öngyilkosok száma csökken, majd 36 éves kortól szintén növekszik 65 éves korig, és azt követően csökken, míg a 85 évesnél idősebbek esetében már számottevően esik. Megnyugtató lenne pontos arányokkal dolgozni, mivel evidens, hogy kevés a 85 évesnél idősebb öngyilkos ott, ahol feltehetően egyébként is aránylag kevés a 85 évesnél idősebb, de sejtjük: a 16–20 évesek 10,5%-os aránya az összes korabelihez képest mégis magasabb lehet, mint ugyanez a szám a legidősebbek esetében.

Korinek László Földes Bélát idézi, mikor a nincstelenség és az öngyilkosság közötti pozitív korrelációról ír.⁴⁶ A szerző ezt a szálát nem viszi tovább, talán így akarta az olvasóját meghagyni abban a hitben, hogy aki szegény, az jóval nagyobb eséllyel lesz öngyilkos. Azért lenne ez így, mert számszerűleg túlnyomórészt a szegényebb társadalmi csoportokból kerültek ki az öngyilkosok? De így ismét megfélekedzünk arról, hogy arányaiban tekintve sokkal nagyobb a szegényebbek csoportja, mint a gazdagabbaké. Nem mellesleg csak a mezőgazdaságból élő öngyilkosok között találkozunk húsz kisbirtokossal, továbbá földbérlelővel, gazdálkodóval, s az egyéb szektorokból is tudunk példákat hozni: szerepel az anyakönyvek között orvossal, ügyvéddel, rendőrrel, csendőrökkel, irodatisztekkel, magánzókkal kapcsolatos adat is. Az iparban dolgozók 11,5%-kát adják az öt település regisztrált öngyilkosainak, és vélhetőleg ezt az arányt nagyban átalakítanák a békési, békéscsabai, gyulai, orosházi adatok. Békés esetén csak a nevek állnak rendelkezésünkre, de doktort, bárót itt is találunk az öngyilkosok között. Esetünkben inkább Moksony megállapítása tűnik helytállónak, aki szerint a „gazdasági szempontból kívánatos társadalmat [...] a folytonos mozgás, átalakulás, a stabilitás hiánya jellemzi”,⁴⁷ s itt ezek a tényezők nincsenek meg. De vajon nem ez az oka a sok fiatalkori öngyilkosságnak is? Azoknak a 16 és 25 év közötti fiataloknak, akik egy eltervezett életutat megtörő defekt esetén nem menekülhettek a megbélyegzés, a megalázás elől – mivel túlságosan stabilan lefektetett életutak álltak rendelkezésükre, kitörési vagy gyökeres változtatási lehetőség nélkül – akár kézenfekvő megoldásként kínálkozhatott ez a lehetőség.

A deviáns jelenségek megjelenési formáiban a gazdasági mellett a homogén kulturális gyökerek is szerepet játszottak.⁴⁸ Andorka rámutat a kultúránkban élő és hagyományozódó negatív mintákra, sőt: feltételezi, hogy az öngyilkosság a „magyar társadalom kultúrájában a szorongástól való menekülés lehetséges útjaként jelenik

⁴⁵ DURKHEIM, 1982. 88.

⁴⁶ KORINEK, 2010. 172–173.

⁴⁷ MOKSONY, 1994. 142.

⁴⁸ MÜNNICH, 1994. 9.

meg”.⁴⁹ Viszont ő sem tisztázta, melyek lehetnek azok a „bizonyos helyzetek”, amikor az öngyilkosság a munkásság és a parasztság kultúrájában elfogadott lenne. Kézdi Balázs kulturális kódként értelmezi az öngyilkosságot,⁵⁰ ami már egy nehezen értelmezhető, de gyakran hangoztatott hungaropesszimizmust sejtet. Mi lehet ez? Nánássy László 1930-ban így fogalmazza meg: „Édes hazánk sajnos a Nyomor tan-köteles gyermekévé vált. B lista, pénzdevalváció, lakásínség, munkanélküliség, drágaság, pártviszály, felekezeti villongás – a vesztett háború – Trianon minden réme egyszerre ütött állandó tanyát hazánkban!”⁵¹ És ez a retorika nem Nánássyval kezdődött, ő csupán betagoódik egy félévezredes kánonba, amelynek tagjai szeretnék a fentieket az öngyilkossági arányszámok magyarázatául adni. Zonda az iskolázottság kapcsán vizsgálódott, s végül cáfolnia kellett, hogy „a magasabb iskolázottság együtt jár az emelkedett öngyilkossági gyakorisággal, sőt inkább fordítottan korrelálnak egymással”.⁵² Példája pedig idevág: az alacsony öngyilkossági rátát produkáló Észak-Dunántúlon a legkevesebb az analfabéta, akiknek Békés megyében is alacsony a számuk.⁵³

A társadalmi háttérre alkotó komponensek sorát a területi jellemzők elemzésével zárjuk. Igaz, Durkheim kategorizálása a társadalmi háttérre képező komponenseken kívülinek tekintette, a fizikai környezetet mégis fontosnak tartotta,⁵⁴ szerinte ugyanis a regionális sajátosságok olyan erővel bírnak az öngyilkossági hajlam alakulására, hogy nem tudjuk kizárni: a természetföldrajzi környezet is szerepet játszhat. A kevés történeti háttérű kutatás, a komparatív elemzések hiánya, a meglévő források alacsony hányadának feldolgozása miatt ingoványos talajra értünk, ahol nem célszerű további hipotézisekkel élni. Durkheim is elképzelhetőnek tartotta az éghajlat, a hőmérséklet stb. hatását, s ezt kizárni ma sem lehet. Pataki a kulturális jegyek vizsgálatára ösztönöz,⁵⁵ de elkülöníti annak nemzeti és lokális-regionális megnyilvánulását. Egyúttal felhív azok kommunikációs háttérének és szimbolikus rendszereinek szisztematikus feltárására, ezek alapján láthatjuk: a történész a néprajz ismeretanyagára van utalva. Andorka továbbra is a déli, délkeleti megyék társadalmában erősebben élő elfogadó-megértő normát feltételezi a megoldás kulcsának,⁵⁶ s módszert is ad ennek megragadására. Ebben a kérdésben nyilatkozni a békési társadalomban szocializálódottak is nehéz, de az biztos, hogy e vidéken ha az elfogadó norma erősebb is, az ajánló semmiképp. Az elfogadás helyett is célszerűbb lenne egyfajta tudomásulvételről beszélni. A fiatalok szerelmi csalódásból elkövetett öngyilkossága egyértelműen szánalmat szült, és hamar feledésbe merül, inkább fennmarad azok emléke, akiknek öngyilkosságát feltehetően egy durva magatartástól való félelem, esetleg erőszakkal leplezett lelki, szellemi gyengeség váltotta ki. Hódi Sándor – az eddig vizsgált szempontokon túl – utal a migrációra, a népesség keveredésére, az őslakosok és a telepések arányára egy-egy településen vagy nagyobb tájegységen belül.⁵⁷

⁴⁹ ANDORKA, 2006. 623.

⁵⁰ KÉZDI, 1994. 174.

⁵¹ NÁNÁSSY, 1930. 26–27.

⁵² ZONDA, 1995. 186–187.

⁵³ ZONDA, 1995. 186.

⁵⁴ DURKHEIM, 1982. 45.

⁵⁵ PATAKI, 1994. 94–95.

⁵⁶ ANDORKA, 2006. 623–624.

⁵⁷ HÓDI, 1989. 133.

Az egyén tulajdonságai

Az öngyilkosság olyan *alapvetően* társadalmi deviancia, amely esetén az egyénben fokozottan meglevő szuicid hajlamra a társadalom erősítő vagy gyengítő hatással van. Minden emberi társadalom valamilyen mértékben hajlamos az öngyilkosságra, így minden társadalmi csoportnak is van öngyilkosságra való kollektív hajlama, s ebből fakadnak az egyén hajlamai.⁵⁸ Érdeemes tisztázni, hogy a pszichológia által *ahedóniaként* aposztrofált állapot elsősorban negatív gondolatok összessége,⁵⁹ melynek történeti aspektusú vizsgálata csak fennmaradt naplók, levelek alapján lehetséges. Ahol mégis mód van rá, ott figyelemmel vagyunk az egyént sújtó terhek szerepére, melyekről Durkheim azt állítja, hogy mennél nagyobbak, annál gyengébb az öngyilkossági tendencia.⁶⁰ Állítását Kopp Mária pontosítja: Kopp az érett személyiség jellemzőjének tekinti a nehéz élethelyzetben történő új és többféle megoldás megtalálását, s végül ez az eredményes konfliktusmegoldási képesség alkotja a személyiség fejlődésének legfontosabb hatóerejét.⁶¹ Andorka rámutat, hogy a „*deviancia felnőttkori kiváltó okai között is igen sokszor megtaláltuk a családi kapcsolatok megromlásából származó feszültségeket, amelyek elől mintegy belemenekültek valamilyen deviáns viselkedésbe, életmódba*”.⁶²

Az 1940-es években egy 19 éves szeghalmi géplakatossegéd hosszabb ideje tartó szülői megaláztatás miatt akasztotta fel magát. A család tagjai értelmiségiek, a fiú viszont gyengébb képességű volt, ezért az apja többször megszegényítette, mígnem azt megelégtelve a fiú öngyilkos lett.⁶³ Esetünkben – úgy vélem – értelmezhető a szerepkonfliktus feszültségteli helyzete,⁶⁴ hiszen látjuk: a fiatalemberben vélelmezhetően eleve meglevő feszültséget súlyosan erősítette az apa magatartása, mígnem az öngyilkosság mutatkozott a konfliktusos helyzetből való egyedüli menekülésnek. Következő esetünkben szintén a szülők szerepe kerül a középpontba. Egy 15 éves szeghalmi gimnazistalány az 1950-es években egy szeptember 1-jén felakasztotta magát. Az előző tanév végén matematikából megbukott, de a jegyet bizonyítványában jóra javította, szüleinek így mutatta meg. A nyár folyamán tette nem derült ki, az iskolakezdéskor – tartva a szülők és a tanárok megrovásától – mégis öngyilkos lett.⁶⁵ Harmadik esetünk annak példája, amikor az öngyilkos pszichés betegsége kerül előtérbe.⁶⁶ A 1960-as években, télen, egy 54 éves házasság nélküli férfi – aki a családját terror alatt tartotta – önkéntesül vetett véget életének. Megelőző este az ágya alatti lavórban kötelet áztatott be. Hajnalban a felesége azonnal ugrott, hogy cipőjét elé adja, de a férfi ekkor a beáztatott kötéllel az asszonyt megverte, majd elhagyta a házat. A szomszédba menekült asszony a reggeli órákban talált férjére, aki az udvaron szíven szúrta magát.⁶⁷

⁵⁸ DURKHEIM, 1982. 283.

⁵⁹ ATKINSON-HILGARD, 2005. 576.

⁶⁰ DURKHEIM, 1982. 189.

⁶¹ KOPP, 1994. 112.

⁶² ANDORKA, 2006. 13–14.

⁶³ Szerzői interjú, 2011.

⁶⁴ CSEPELL, 1997. 197–198.

⁶⁵ Szerzői interjú, 2012.

⁶⁶ ATKINSON-HILGARD, 2005. 581.

⁶⁷ Szerzői interjú, 2012.

Az öngyilkosság családi halmozódására hívja fel figyelmünket Andorka: a Tekleiek példájával él, de valószínűsíti azt az átlagos helyzetű magyar családok esetében is.⁶⁸ Meglátása szerint ennek hátterében az munkál, hogy az életben maradtak nagyon tisztelték vagy szerették az öngyilkost.⁶⁹ Durkheim a jelenséget az „*utánzás keltette kisugárzás*”-nak tekintette, amely azonban elérhet egy bizonyos intenzitási fokot.⁷⁰ A következőkben a testvérek közötti kapcsolatokat tekintjük át. Míg Csorvás, Endrőd és Tótkomlós esetében nem volt rá példa, Köröstarcsán két (az öngyilkosságok közötti időbeli eltérés az egyik esetben 20, a másikonál 6 év), Szeghalmon pedig öt ilyen testvérpárt (az eltérés 7, 10, 13, 21 és 25 év) találunk. Nemcsak számszerűleg, de arányait tekintve is Szeghalom vezet. Egy szerzőnél sem találtam olyan mérőszámot, amely után öröklődésről beszélhetnénk, mindenestre Szeghalom esetében ez az arány 4,4%-os, ami szignifikánsnak tekinthető.

A világnézet kapcsán rekapitulálható általános nézet szerint a szekularizáció és az öngyilkosság terjedése együtt jár: művelt körökben az öngyilkossági hajlam a tradicionális hiedelmek meggyengülése és ennek nyomán az erkölcsi individualizmus erősödése miatt fokozottabb.⁷¹ Az anyakönyvek 1949-ig tájékoztatnak az elhunytak vallási hovatartozásáról. A részletezett öt település összesített adatai alapján a következő nagyobb vallások képviselőivel találkozunk: református (58,5%), római katolikus (21,2%) és evangélikus (19,7%). A választott települések esetén az lakosok felekezeti megoszlása nem igazodik a fenti arányokhoz (római katolikus 39%, református 33%, evangélikus 27%). A számokat összevetve látható a reformátusok felülreprezentáltsága, tekintve, hogy az öngyilkos reformátusok aránya magasabb, mint az öt településen élő reformátusoké, a többi vallás kapcsán ez azonban nem mondható el. Természetesen nincs fokmérőnk az egyéni vallásosság utólagos ellenőrzésére, de ha ebben a kérdésben azoknak adnánk igazat, akik a vallás öngyilkosságtól megóvó szerepét erőteljesen hangsúlyozzák (Nánássy László Dezső, Siposs Antal Félix),⁷² joggal várhatnánk el, hogy néhány alkalommal felekezeten kívüliek is előforduljanak a statisztikában. Esetünkben is igazolva látjuk Bálint Lajos megállapítását, nevezetesen, hogy a kálvinistáknál a vallás mint regressziós paraméter jelentősebb hatást hordozott, viszont „*szerepe korántsem annyira meghatározó tényezője az önpusztítás térbeli különbségeinek, mint ahogy az Durkheim elemzéseiből következne*”.⁷³

Végezetül röviden az öngyilkos cselekmény elkövetési módjait szeretném ismertetni. A tanulmány címe egy alföldi gyűjtésből származik: „*megkötötte a kenyér útját*” – egyértelműen utal az önakasztásra, amely bár – a Júdásra való utalás miatt – a legszégyenletesebb, mégis az áttekintett esetek leggyakoribb önvesztő módja („*népszerű és olcsó*”).⁷⁴ 491 esetünkben 445 alkalommal választották ezt az eljárást, ezt követte a fulladással, mérgezéssel, egyéb önsértéssel történő öngyilkosság. Lövéllyel kizárólag egy esetben végzett nő magával, a nők esetében inkább a mérgezés volt a gyakoribb (az akasztás után).

⁶⁸ ANDORKA, 2006. 623.

⁶⁹ ANDORKA, 2006. 608.

⁷⁰ DURKHEIM, 1982. 128.

⁷¹ DURKHEIM, 1982. 157.

⁷² NÁNÁSSY, 1930. 40–51., 144–152.; SIPOSS, 1909.

⁷³ BÁLINT, 2014. 24.

⁷⁴ NÁNÁSSY, 1930. 13.

A kutatás a jövőben Békés megye anyakönyvezett öngyilkosainak összegyűjtését és azok Bősziorményi József csongrádi eredményeivel való összevetését célozza úgy, hogy mindez kiegészüljön a Bálint Lajos által elemzett országos perspektívában történő elhelyezéssel.⁷⁵

Felhasznált irodalom és rövidítések

- MNL BÉML** Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára
XXXIII. 1. Halálózási anyakönyvi másodpéldányok (1895–1980).
- Szerzői interjú**
2011 Ács Mihályné Fehér Rozália (*1945), szeghalmi lakos.
2012 Ács Mihályné Fehér Rozália (*1945), szeghalmi lakos.
- ANDORKA**
1994 ANDORKA Rudolf: Deviáns viselkedések Magyarországon – általános értelmezési keret az elidegenedés és az anómia fogalmak segítségével. In: *Devianciák Magyarországon*. Szerk.: MÜNNICH Iván – MOKSONY Ferenc. Szeged, Közélet, 1994. 32–75.
2006 ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris, 2006. (*Osiris tankönyvek*)
- ATKINSON-HILGARD**
2005 ATKINSON, Rita L. – HILGARD, Ernest Ropiequet – EDWARD, Smith E. et al.: *Pszichológia*. Ford.: Boross Ottilia. Budapest, Osiris, 2005. (*Osiris tankönyvek*)
- BÁLINT**
2014 BÁLINT Lajos: Öngyilkosságok a Magyar Királyságban. *Demográfia*, 57. (2014) 1. sz. 5–43.
- BÓDÁN**
2009 BÓDÁN Zsolt: A magyar parasztság és az öngyilkosság. *Tisicum. A Jász-Nagykunszolnok megyei múzeumok évkönyve*, 18. (2009). 321–329.
- BŐSZÖRMÉNYI**
1991 BŐSZÖRMÉNYI Ede: *Az öngyilkosság múltja és jelene. Történeti vázlat*. Budapest, magánkiadás, 1991.
- BUDA**
1994 BUDA Béla: A deviáns magatartásformák visszaszorításának és megelőzésének lehetőségei. In: *Devianciák Magyarországon*. Szerk.: MÜNNICH Iván – MOKSONY Ferenc. Szeged, Közélet, 1994. 242–263.
- CSEPELI**
1997 CSEPELI György: *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris, 1997. (*Osiris tankönyvek*)
- DOUGLES**
2001 DOUGLES, Jack D.: Az öngyilkosság jelentése az egyes társadalmakban. In: *Devianciák. Bevezetés a devianciák szociológiájába*. Szerk.: RÁCZ József. Ford.: Nagy Zsolt. Budapest, Új Mandátum, 2001. 197–201.
- DURKHEIM**
1982 DURKHEIM, Émile: *Az öngyilkosság. Szociológiai tanulmány*. Ford.: Józsa Péter. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982.

⁷⁵ BŐSZÖRMÉNYI, 1991.

FARAGÓ

1985 FARAGÓ Tamás: *Paraszti háztartás- és munkaszervezet-típusok Magyarországon a 18. század közepén: Pilis-Buda környéki birtokos paraszti háztartások 1745-1770 között*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1985. (Történeti statisztikai füzetek 7.)

FÉJA

1937 FÉJA Géza: *Viharsarok: Az Alsó Tiszavidék földje és népe*. Budapest, Athenaeum, 1937.

GIDDENS

1995 GIDDENS, Anthony: *Szociológia*. Ford.: Farkas András – Kovács Ferenc – Rohonyi András – Szalai Éva – Tóth Zsuzsanna. Budapest, Osiris, 1995. (Osiris tankönyvek)

Helységnévtár

1933 *Magyarország Helységnévtára*, 1933. Szerk.: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1933.

HÓDI

1989 HÓDI Sándor: *Táj és lélek*. Újvidék, Fórum, 1989.

KÉZDI

1994 KÉZDI Balázs: *Önpusztítás és lelki egészség*. In: *Devianciák Magyarországon*. Szerk.: MÜNNICH Iván – MOKSONY Ferenc. Szeged, Közélet, 1994. 174–183.

KOPP

1994 KOPP Mária: *A magatartási érzelmi zavarok oki háttere és megelőzésének lehetőségei*. In: *Devianciák Magyarországon*. Szerk.: MÜNNICH Iván – MOKSONY Ferenc. Szeged, Közélet, 1994. 102–117.

KORINEK

2010 KORINEK László: *Kriminológia*. 1. köt. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 2010.

KÓSA

2011 KÓSA László: *Vallási mozgalmak Dél-Magyarországon az újkorban*. In: KÓSA László: *Művelődés, egyház, társadalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 185–201.

Magyar Nagylexikon

2002 *Magyar Nagylexikon*. Szerk.: ÉLESZTŐS László – ROSTÁS Sándor – BÁRÁNY Lászlóné. 14. köt. Budapest, Magyar Nagylexikon Kiadó, 2002.

MOKSONY

1994 MOKSONY Ferenc: *Durkheim után: gondolatok a deviancia-kutatás társadalomképéről*. In: *Devianciák Magyarországon*. Szerk.: MÜNNICH Iván – MOKSONY Ferenc. Szeged, Közélet, 1994. 140–148.

1999 MOKSONY Ferenc: *Gondolatok és adatok*. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése. Budapest, Osiris, 1999. (Osiris tankönyvek)

MÜNNICH

1994 MÜNNICH Iván: *A deviáns viselkedésformák alakulása Magyarországon: rövid statisztikai áttekintés*. In: *Devianciák Magyarországon*. Szerk.: MÜNNICH Iván – MOKSONY Ferenc. Szeged, Közélet, 1994. 16–29.

NÁNÁSSY

1930 NÁNÁSSY László Dezső: *Az élet útvesztői. Az életuntság lélektana és terápiája*. Budapest, szerzői kiadás, 1930.

Népszámlálás

1941 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községenként. Szerk.: DÁNYI Dezső et al. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1976. (*Történeti statisztikai kötetek*)

PATAKI

1994 PATAKI Ferenc: A deviáns jelenségek értelmezésének és kezelésének kulcskérdései. In: *Devianciák Magyarországon*. Szerk.: MÜNNICH Iván – MOKSONY Ferenc. Szeged, Közélet, 1994. 78–100.

SEBESTYÉN

1997 SEBESTYÉN István: *Út a semmibe. Csongrád város százéves öngyilkossági krónikájának áttekintése a korszak halotti anyakönyveinek alapján (1891–1990)*. Csongrád, Raszter, 1997.

SIPOSS

1909 SIPOSS Antal Félix: *Korunk és az öngyilkosság*. Esztergom, Buzárovits, 1909.

SPÉDER

2006 SPÉDER Zsolt: Változás az ezredfordulón. In: ANDORKA Rudolf: *Szociológia*. Budapest, Osiris, 2006. (*Osiris tankönyvek*) 318-325., 629–639.

ZONDA

1994 ZONDA Tamás: Az öngyilkosság történelmi gyökerei. In: *Devianciák Magyarországon*. Szerk.: MÜNNICH Iván – MOKSONY Ferenc. Szeged, Közélet, 1994. 164–171.

1995 ZONDA Tamás: *Öngyilkos nép-e a magyar?* Budapest, Végeken Alapítvány, 1995.